

УДК 631.48:551.4.042:551.468.4 (477.7)

О. Є. Струцинська, аспірантОдеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА СТАН ВИВЧЕНОСТІ ҐРУНТІВ І ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ПРИБЕРЕЖНО-БЕРЕГОВИХ ТЕРИТОРІЙ ЛИМАНІВ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Проаналізовано історію досліджень та стан вивченості ґрунтів і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій лиманів Північно-Західного Причорномор'я. Встановлено, що більшість ґрунтознавчих робіт виконувались тільки на регіональному рівні, за винятком ґрунтово-меліоративних і агрохімічних, проведених для обґрунтування проектів іригаційного освоєння земель. Тому вивчення ґрунтоутворення, ґрунтів і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій лиманів з метою раціоналізації ґрунто- і землекористування є перспективним напрямком досліджень.

Ключові слова: лимани Північно-Західного Причорномор'я, ґрунти прибережно-берегових територій.

ВСТУП

Лимани та їх прибережно-берегові території є важливими природними комплексами, які мають загальнодержавне і міжнародне значення у мережі природно-заповідного фонду, виконують рекреаційні, водоохоронні та ґрунтозахисні функції. Проте основна частина прибережжя і берегів лиманів використовується у господарстві як сільськогосподарські угіддя (рілля, пасовища, сінокоси), а також для дорожнього і селітебного будівництва, що призводить до негативних наслідків (активізації ерозійних процесів, забруднення ґрунтів, знищення природних ландшафтів).

Разом з тим, прибережно-береговим територіям лиманів властиві унікальні умови ґрунтоутворення через сумісний вплив геоморфологічних, гідрогенних і ландшафтно-геохімічних процесів. Незважаючи на це, ґрунти і ґрунтовий покрив прибережжя і берегів лиманів залишаються практично не вивченими. А враховуючи можливу деградацію цих ґрунтів через господарську діяльність, проблема їх дослідження з позицій раціонального природокористування, охорони та відновлення земельно-ресурсного потенціалу є особливо гострою. Для виявлення перспективних напрямків досліджень проаналізувати історію вивчення, господарського освоєння та сучасного стану ґрунтів і ґрунтового покриву цих унікальних територій Північно-Західного Причорномор'я.

Об'єкт дослідження – ґрунти та ґрунтовий покрив прибережно-берегових територій лиманів Північно-Західного Причорномор'я. **Предмет** – основні віхи історії дослідження та аналіз вивченості ґрунтоутворення, ґрунтів і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій лиманів. **Мета** – аналіз історії та результатів ґрунтових досліджень регіону.

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У якості фактичного матеріалу для вивчення поставленого питання було відібрано літературні джерела, картографічні матеріали різних років, а також фондові матеріали досліджень кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів ОНУ імені І. І. Мечникова та інших установ і організацій. Застосовано загальноприйняті методи аналізу і систематизації джерел, ретроспективний, картографічний.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ АНАЛІЗ

У зв'язку з вивченням лиманів, їхні прибережжя неодноразово ставали об'єктом різноманітних досліджень: топографічних, біотичних, геоморфологічних і природоохоронних. Проте ґрунти, хоч і є важливим компонентом ландшафту, на більшості прибереж та в береговій зоні не вивчалися детально (за винятком ґрунтово-меліоративних досліджень зрошуваних земель), а описувалися достатньо спрощено у ґрунтознавчих роботах регіонального рівня [1-4]. Тому питання ґрунтоутворення і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій залишається практично у не вивченому стані. Наведемо аналіз основних віх і досягнень з дослідження ґрунтів і ґрунтового покриву прибереж лиманів.

Відомості про природу лиманів накопичувались протягом тривалого часу. Хоча лимани та прилеглі території згадувались ще в описах узбереж грецьких і візантійських мореплавців, а пізніше у **польсько-литовських літописах XIII-XV ст., наукове їх вивчення почалося набагато пізніше – у XVIII – на початку XIX ст.** [за 5]. Перші ж уявлення про ґрунтовий покрив цієї території склались тільки на початку XIX ст., коли на основі кадастрових даних були складені ґрунтові карти Європейської Росії [за 6].

У 1914 р. О. Г. Набоких за результатами експедиційних досліджень створив 10-ти верстову карту ґрунтів Херсонської губернії, а у 1919 р. – 15-ти верстову [за 7]. У 1923 р. Г. І. Танфільєв вперше створив ґрунтову карту Одещини, а в 1927 р. на основі карти версії О. Г. Набоких 1914 року - ґрунтову карту Херсонської губернії [за 8]. Цікавою особливістю цієї карти було те, що вона вказувала на залежність ґрунтового покриву від рельєфу місцевості.

У наступні роки територія вивчалась на регіональному рівні, тому результати досліджень прибережно-берегових територій лиманів можна виявити, проаналізувавши ґрунтові карти різного часу. За картою ґрунтів УРСР (1: 1 050 000, 1928 р., автори – В. І. Крокос, Д. К. Біленко, Н. Б. Вернандер та ін.) на прибережжях лиманів поширені каштанові чорноземи (у приморській смузі на схід від Одеси) та чорноземи південні (на північних частинах прибереж лиманів) [8]. За картою редакції О. Н. Соколовського, яка є додатком до монографії С. С. Соболева «Ґрунти України і степового Криму» (1939 р.), територія дослідження належить до району чорноземних сухих степів із чорноземами південними малогумусними [3]. Згідно з картою ґрунтів УРСР (1: 750 000, 1948 р.) на прибережно-берегових територіях виділяється ареал темно-каштанових ґрунтів на схід від Одеси (на прибережжях Хаджибейського і Куяльницького лиманів), які на півночі межують з чорноземами південними солонцюватими і чорноземами південними малогумусними, на пересипах лиманів поширені хлоридно-сульфатні солончаки і солонцеві ґрунти [8].

За картою ґрунтів Одеської області (1: 200 000, 1967 р.) [9], на прибережжях поширені, крім зональних чорноземів південних і звичайних, дернові ґрунти (дернові малорозвинені піщані і глинисто-піщані), слабкозадерновані і слабогумусовані

піски, а також солонці, солончаки і солончаковий мул, які сформувались на піщаних акумулятивних формах. За схемами агрогрунтового районування Української РСР і районування Південного Степу УРСР (1972 р.), на прибережжях досліджуваних лиманів поширені такі ґрунти: на правому прибережжі Дністровського, прибережжях Тузовських лиманів – чорноземи, рідше солонці; на південних частинах прибережжя Куяльницького, Хаджибейського, Тилігульського – чорноземи південні солонцюваті і темно-каштанові у комплексі із солонцями; у верхів'ях крупних лиманів (Хаджибейського, Куяльницького) – чорноземи малогумусні структурні. За картою редакції М. К. Крупського (1: 250 000 000, 1977 р.) темно-каштанові залишково-солонцюваті ґрунти поширені на схід від Одеси у приморській смузі, північні ж частини прибережжя лиманів вкриті чорноземами південними малогумусними та чорноземами південними залишково-солонцюватими [4].

У зв'язку з початком широкомасштабного іригаційного освоєння земель у 1960-1970 рр. паралельно з обстеженням і картографуванням ґрунтів у регіоні і дотепер проводяться ґрунтово-меліоративні та агрохімічні [10, 21], а також ґрунтово-ерозійні і ландшафтні дослідження [11-13]. Важливою, з погляду на аспекти нашого дослідження є робота І. М. Гоголева та Я. М. Біланчина [16], в якій схарактеризовано ґрунтово-земельні ресурси прибережжя лиманів Північно-Західного Причорномор'я та оцінюється сучасне і перспективне використання з позицій раціонального природокористування. Відзначається важливе положення про особливості ґрунтів і ґрунтоутворного процесу залежно від геоморфологічних рівнів прилиманних територій, а також пропонуються шляхи оптимізації землекористування з використанням контурно-меліоративної організації території.

У 2005 р. М. І. Полупаном та ін. на основі генетичної еколого-субстантивної класифікації видано карту ґрунтів України [18], згідно з якою на прибережжях Тузовських лиманів поширені чорноземи південні, у верхів'ях Хаджибейського, Дністровського – чорноземи звичайні, на пересипах і косах – дерново-піщані і зв'язнопіщані ґрунти у комплексі з негумусованими і гумусованими пісками.

У 2007 р. кафедрою ґрунтознавства і географії ґрунтів проводились дослідження і картографування геоморфологічних процесів і ґрунтів у басейні Нижнього Дністра [17], вивчались генетико-морфологічні особливості і сучасний природоохоронно-екологічний стан ґрунтів, в результаті запропоновано рекомендації щодо їх раціонального використання. На основі отриманих даних опублікована робота П. І. Жанталая [20], присвячена аналізу вмісту і профільного розподілу гумусу в ґрунтах різних ландшафтно-геохімічних рівнів басейну Нижнього Дністра (в т. ч. прибережжя Дністровського лиману), а також робота М. В. Адобовської [19], в якій розглянуто види та інтенсивність антропогенного впливу на чорноземні ґрунти узбережно-схиливих територій Ялпугу, Дністровського і Куяльницького лиманів, аналізується їх сучасний стан, шляхи збереження і відновлення ресурсно-екологічного стану.

Серед ґрунтових досліджень прилиманних територій останніх років, варто відзначити концепцію заплавного ґрунтоутворення у річках басейнів лиманів Північно-Західного Причорномор'я, а також ґрунтоутворення смуги переходу між чорноземами південними і темно-каштановими ґрунтами (на прикладі ключових ділянок у межах прибережжя Куяльницького і Аджалицького лиманів), що були обґрунтовані у роботах В. І. Михайлюка і Г. Б. Мороза [14, 15]. Зокрема, відзначається важливе положення про залежність розподілу властивостей ґрунтів (в т. ч. вмісту гумусу) від розташування щодо елементів рельєфу, як і в роботі П. І. Жанталая [20].

ВИСНОВКИ

Узагальнивши і систематизувавши літературні та фондові джерела кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів ОНУ, інших установ і організацій, а також картографічні матеріали попередніх років, можна зробити певні висновки про стан вивченості ґрунтів і ґрунтового покриву приліманних територій Північно-Західного Причорномор'я. Зокрема, незважаючи на унікальність і специфічність ґрунтоутворного процесу на прибережжях і берегах лиманів, більшість ґрунтознавчих робіт виконувались на регіональному рівні, за винятком ґрунтово-меліоративних і агрохімічних, проведених для обґрунтування проектів іригаційного освоєння земель. Питання утворення ґрунтів і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій залишаються практично не вивченими, а з позицій раціонального ґрунто- і землекористування територія розглядалась лише епізодично. Тому вивчення ґрунтів і ґрунтового покриву прибережно-берегових територій лиманів, географо-генетичних особливостей їх утворення, господарського освоєння і сучасного еколого-ресурсного стану є перспективним і вкрай необхідним нині напрямком досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Черноземы СССР* / Ред. В. М. Фридланд, И. И. Лебедева. – М. : Колос, 1974. – Т. 1. – 1974. – 560 с.
2. *Ґрунти Одеської області* / О. К. Вальда, М. І. Краковський. – Одеса : Одеська землевпорядна експедиція, 1969. – 52 с.
3. *Соболев С. С. Почвы Украины и степного Крыма* / С. С. Соболев // Почвы СССР. Европейская часть СССР. Т. III. Почвы лесостепных и степных областей. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1939. – С. 7-84.
4. *Почвы Украины и повышение их плодородия*. Т.1. Экология, режимы и процессы, классификация и генетико-производственные аспекты / Под ред. Н. И. Полупана. – К.: Урожай, 1988. - 296 с.
5. *Шуйский Ю. Д. Природа причерноморских лиманов* / Ю. Д. Шуйский, Г. В. *Вывоханец*. – Одесса : Астропринт, 2011. - 311 с.
6. *Позняк С. П. Ґрунтознавство і географія ґрунтів : підручник*. У двох частинах. Ч. 1 / С. П. Позняк – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 270 с.
7. *Махов Г. Г. Територіальні дослідження ґрунтів на Україні за період з 1887 по 1927 рік та їх найближчі перспективи* / Г. Г. Махов // Вісник природознавства. - № 1. – Харків, 1928. – С. 3 – 14.
8. *Петрунь Ф. Е. Физико-географические особенности (зональные черты природы) приморья Одесской области* / Ф. Е. Петрунь // Труды Одесского государственного университета им. И. И. Мечникова. Сборник геолого-географического факультета. – Т. 2, 1954. – С. 287 – 305.
9. *Ґрунти Одеської області*. Карта. Масштаб 1 : 200 000. – К. : Укрземпроект, 1967.
10. *Зрошувані землі Дунай-Дністровської зрошувальної системи: еволюція, екологія, моніторинг, охорона, родючість* / За ред. С. А. Балюка. – Харків : Антіква, 2001. – 260 с.
11. *Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья* // Под ред. Г.И. Швевса. – Л. : Наука, 1988. – 303 с.
12. *Лисецкий Ф. Н. Оптимизация использования земельных ресурсов для эрозионно-опасных территорий Причерноморья УССР: дисс... канд. геогр. наук* / Ф. Н. Лисецкий. – Одесса, 1984. – 228 с.
13. *Светличный А. А. Количественная оценка характеристик склонового эрозионного процесса и вопросы оптимизации использования эрозионноопасных земель: дисс... канд. геогр. наук* / А. А. Светличный. – Одесса, 1995. – 310 с.
14. *Михайлюк В. І. Ґрунти долин річок північно-західного Причорномор'я: екологія, генеза, систематика, властивості, проблеми використання: Монографія* / В. І. Михайлюк. – Одеса : Астропринт, 2001. – 340 с.
15. *Мороз Г. Б. Ґрунти середньо-сухостепоного педоекотону північно-західного Причорномор'я* / Г. Б. Мороз. – Львів : ЗУКЦ, 2011. – 184 с.
16. *Гоголев И. Н. Использование земельных ресурсов / И. Н. Гоголев, Я. М. Биланчин // Лиманно-устьевые комплексы Причерноморья / Под ред. Г.И. Швевса. – Л. : Наука, 1988. – С. 84 - 94.*

17. *Технический отчет* о результатах исследований и картографирования геоморфологических процессов и состояния берегов и прибрежной суши Нижнего Днестра южнее широты г. Беляевка Одесской области в 2007 году. – Одесса: ОНУ, 2007. – 109 с.
18. *Полупан М. І.* Класифікація ґрунтів України / М. І. Полупан, В. Б. Соловей, В. А. Величко. – К. : Аграрна наука, 2005. – 299 с.
19. *Адобовська М. В.* Сучасний природоохоронно-екологічний стан чорноземних ґрунтів узбережно-схилових територій лиманів Північно-Західного Причорномор'я / М. В. Адобовська // Вісник ОНУ. Геогр. і геол. науки. – Т. 14. - Вип. 7. - 2009. – С. 235-238.
20. *Жанталай П. І.* Вміст і розподіл гумусу в ґрунтах різних геоморфолого-геохімічних рівнів басейну Нижнього Дністра / П. І. Жанталай // Вісник ОНУ. Геогр. і геол. науки. – Т. 14. - Вип. 7. - 2009. – С. 268-274.
21. *Орошение на Одессине.* Почвенно-экологические и агротехнические аспекты / И. Н. Гоголев, Р. А. Баер, А. Г. Кулибабин [и др.]; под. ред. И. Н. Гоголева, В. Г. Друзьяка – Одесса: Ред.-изд. отдел, 1992. – 436 с.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2013

Е. Е. Струцинская, аспирант

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра почвоведения и географии почв,
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ И СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕННОСТИ ПОЧВ И ПОЧВЕННОГО ПОКРОВА ПРИБРЕЖНО- БЕРЕГОВЫХ ТЕРРИТОРИЙ ЛИМАНОВ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ

Резюме

Проанализированы история исследований и состояние изученности почв и почвенного покрова прибрежно-береговых территорий лиманов Северо-Западного Причерноморья. Установлено, что большинство почвоведческих работ выполнялись только на региональном уровне, за исключением почвенно-мелиоративных и агрохимических, проведенных для обоснования проектов ирригационного освоения земель. Поэтому изучение почвообразования, почв и почвенного покрова прибрежно-береговых территорий лиманов с целью рационализации почво- и землепользования является перспективным направлением исследований.

Ключевые слова: лиманы Северо-Западного Причерноморья, почвы прибрежно-береговых территорий.

O. E. Strutsinska,

Department of Soil Science and Soil Geography,
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Dvorianskaya St., 2, Odessa, 65082, Ukraine

THE HISTORY OF RESEARCHES AND THE CURRENT STATUS OF
SOIL AND SOIL COVER EXPLORATIONS IN THE COASTAL AREAS
OF THE ESTUARIES IN THE NORTHERN-WESTERN BLACK SEA
REGION

Summary

The article focuses on the history of researches and the status of soil and soil cover explorations in the coastal areas of the estuaries in the Northern-Western Black Sea region. It was clarified that the majority of soil science works were performed mainly on the regional level, except of the melioration and agrochemical works which were completed to prove the efficiency of irrigation projects on these lands. Therefore, it is very promising to conduct researches on the soils, soil formation and soil covers of the coastal areas with the aim to rationalize the use of soils and lands.

Keywords: coastal areas of the estuaries in the Northern-Western Black Sea region, coastal area soils